

**Irena Smetáčková – Petr Pavlík
– Kateřina Kolářová: *Sexuální
obtěžování na vysokých
školách, proč vzniká, jak se
projevuje, co lze proti němu
dělat. Příručka pro vedení
vysokých škol a vyučující.***

Fakulta humanitních studií UK,
Praha 2009, 54 s.

Příručka pro vedení vysokých škol *Sexuální obtěžování na vysokých školách* má jak svoji analytickou, tak normativní rovinu. Vyšla pod záštitou náměstkyně ministryně školství mládeže a tělovýchovy pro sociální programy Kláry Laurenčíkové. Výzkumný projekt, na nějž publikace navazuje, byl podpořen z prostředků MŠMT (Národní program výzkumu II, č. 2E08058). Publikace zasluhuje recenzi v odborném periodiku, neboť sama sebe prezentuje jako výstup společenskovedního výzkumu a zároveň se snaží na základě tohoto výzkumu vytvářet normy, o jejichž prosazení usiluje. Při řešení některých otázek se však dopouští, alespoň soudím, zjednodušujících jednostranností. Ty nejsou bez vlivu na povahu navrhovaných norem. Především však, že tím nikterak nechci zpochybnit legitimitu genderové analýzy jako jedné z řady analytických metod. Nepopírám ani to, že se ve vysokoškolském prostředí mohou vyskytovat případy sexuálního obtěžování. Konečně nechci autorskému týmu příručky podávat jakékoli zlé úmysly.

Příručka se zabývá vymezením pojmu sexuálního obtěžování, jenž rozšiřuje o „genderově motivované obtěžování“, ukazuje dopady tohoto obtěžování, popisuje situaci na zahraničních vysokých

školách, seznamuje s výsledky výzkumu pro české vysokoškolské prostředí a přechází k otázce řešení tohoto problému včetně vypracování norem a návrhu vyšetřovacích postupů a postihů. Výzkum v českém vysokoškolském prostředí vedl ke zjištění, že 3 % dotazovaných studentů a studentek mají zkušenosti s „chováním, které ... sami označují za sexuální obtěžování“ (s. 18). Projekcí výsledků studovaného vzorku na celou vysokoškolskou populaci odhaduje autorský tým, že v ČR je na vysokých školách takovýchto studentů a studentek 11 tisíc (s. 18). Vedle toho však zároveň „výzkum sledoval také frekvenci zkušeností s chováním, které odpovídá standardní definici sexuálního obtěžování (tj. včetně vytváření nepřátelského prostředí prostřednictvím genderových stereotypů)“ (s. 18). S takovým chováním, které je však samotným autorem a autorkami označeno také jako „genderové“, popř. „genderově motivované obtěžování“ (s. 18), má zkušenost 78 % studujících. Podrobněji jsou jeho jednotlivé projevy rozepsány na s. 18–21. Příručka se také zabývá definicí obou těchto obtěžování (s.10–15). Jako významné rysy uvádí jednak „sexuální nátlak a vydírání spojené se získáním výhod či naopak s tresty“ a jednak „vytváření nepřátelského prostředí pro ženy či muže jako skupiny anebo pro konkrétní osoby kvůli jejich příslušnosti ke skupině žen či mužů“ (s. 10). Vůči této definici nemám výhrady. Kritizovatelný je však po mém soudu způsob, jak s ní autorský tým zachází při interpretaci některých jevů a při normotvorbě.

Za vhodné bych považoval – ryze pracovní – odlišit „tvrdé“ a „měkké“ sexuální, popř. genderově motivované obtěžování. Rozlišení by zčásti mohlo navazovat

na pojmovou distinkci „jednání“ a „chování“ (ta v příručce chybí), například v intencích Maxe Webera: „Jednání‘ má ... znamenat lidské chování (lhostejno, zda vnější nebo vnitřní konání, opomíjení anebo tupé snášení) tehdy a potud, pokud jeden nebo více jednajících spojuje toto chování s nějakým subjektivním *smyslem*“ (M. Weber: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha 1998, s. 136). Zjednodušeně řečeno: jednání je z definice *intencionální* povahy, kdežto chování může být i aktérsky *nereflektované* a z definice metody je, například v podobě sociálních či diskursivních praktik, studujeme jako jev *neintencionální*. Ryze orientačně bychom pak mohli za „tvrdé“ obtěžování označit to, jež se děje aktérsky (z pohledu obtěžujícího) vědomě, záměrně. „Měkké“ je pak aktérsky *nereflektované*, nevědomé, nezáměrné, implicitní. Otázkou je, jak by dopadla interpretace výzkumu (podrobnosti o něm bohužel recenzovaný text neuvádí), pokud bychom uplatnili toto rozlišení. Netvrdím, že by mělo odpovídat poměru oněch 3 % ku 78 % „obtěžovaných“ studujících. „Tvrdé“ obtěžování by mohlo představovat méně, ale také třeba i výrazně více než ony případy, které uvádí 3 % studujících.

Pokud jde o příručku nabízené normy, neměl bych nijakou výhradu vůči navrhovaným postihům jednání, které by mělo povahu „tvrdého“ obtěžování. Mnohem složitější je to s „měkkým“, chovajícím se *nereflektovaným*, *nezáměrným*, *implicitním* obtěžováním. Netvrdím, že není, nevím však, zda je lze tak jednoznačně určit, jak recenzovaný text tvrdí, a především mám za nešťastné, pokud text – coby výsledek vědeckého bádání – navrhuje normy, které umožňují toto obtěžování

pracovněprávně postihovat (až po výpověď). Domnívám se, že sociální věda by se měla vždy snažit s kriticko-analytickou důsledností destruovat všechny pokusy o zploštělé ideologické zjednodušování, nikoli se sama měnit v zjednodušovatelku.

To, že příručka nepracuje dostatečně s rozdílem mezi jednáním a chováním, mezi tvrdým a měkkým obtěžováním, souvisí s tím, že – alespoň se zdá – její autor a autorky pracují implicitně s předpokladem, že určité sociální a diskursivní praktiky mají své významy o sobě. Pokud by to skutečně předpokládali, šlo by s tím úspěšně polemizovat třeba s odkazy na Bourdieua, Derridu, Gadamera, Geertze a mnohé další klasiky. Text příručky zároveň *nereflektuje* napětí mezi teorií jednání a teorií systémů, z něž vyplývá napětí mezi *intencionalitou* aktérského *jednání* a *intencionalitou* (funkcionalisticky vykládaného či autopoietického) *systému*.

Buď totiž lze vyjít z perspektivy aktéra, v níž je aktér „pojímán jako aktivní, kreativní, spontánní, kompetentní, racionální, reflexivní subjekt s výraznými interpretačními či strategickými schopnostmi“ (J. Balon in: Jan Balon – Jiří Šubrt [eds.]: *Teorie jednání. Jeden koncept, mnoho koncepcí*. Praha 2008, s. 58). Tím se ale vrátíme k problému jednoznačnosti či nejednoznačnosti diskursivních a sociálních praktik a různosti možné interpretace jak z pohledu jednotlivých, v určité momentální sociokulturní konfiguraci zúčastněných aktérů, tak z pohledu pozorovatele.

Nebo vyjdeme z předpokladu intencionality systému. Gender a připisování genderu pak mohou být studovány jako produkty „kultury“ či jako produkty diskursu nebo jako „efekty textu“ (badatelskou produktivitu takového přístupu v české

historiografii ukazují studie Jany Ratajové a Lucie Storchové, které doprovázejí jejich rozsáhlé kritické edice). Připisování genderu, včetně genderových stereotypů je z tohoto hlediska viděno intencí systému nezávislou na záměrech mluvčích, autorů, čtenářů apod. Diskurs je z definice metody (Foucaultova archeologie vědění) studován tak, jako by byl „subjekt“ vždy diskursem vymezen. Určitému aktérovi mohou připisovat vykonávání jisté „funkce“ (např. diskursivní připisování genderu), avšak nikoli jako jedinácímu „subjektu“. Nesmím zapomenout, jak říká například Jan Balon s odkazem na Mertona, že pojem „funkce“ předpokládá stanovisko pozorovatele, zatímco stanovisko zúčastněného aktéra předpokládá nutně nemusí (c.d., s. 60).

Pokud by recenzovaná příručka stran „měkkého“ obtěžování zůstala u toho, že rozebírá způsoby, jimiž je v rámci určitého systému připisován gender, a pokud by výsledky této analýzy chtěla nabídnout vyučujícím *pouze* jako zpětnou vazbu (že určité sociální a diskursivní praktiky *by mohly být* druhými vnímány jako obtěžující, aniž by to bylo záměrem aktéra), nespatoval bych v ní nijaký problém a měl bych ji za cennou. Jakmile však příručka pokračuje ke snaze klást normy (v podobě návrhů v rámci příloh, s. 46–54), mění nominalisticky pojednatelnou genderovou analýzu v koncept esencionalisticky pojatého systému. Toto, autorským týmem snad nereflektované, přechýlení od analýzy k normotvorbě, od nominalistického uplatnění ideálnětypických analytických nástrojů (Max Weber, c.d., s. 7–63) k esencionalismu sociálního inženýrství je po mém soudu základním nedostatkem recenzovaného textu (srov. např. K. R.

Popper: *Bída historicismu*. Praha 1994, s. 29–34).

Důsledkem při vlastní interpretaci je, že se jakoby nepočítá s tím, že se aktéři v konkrétních sociokulturních konfiguracích nacházejí ve více kontextuálních rovinách, respektive že své jednání a svoji zkušenost s jednáním a chováním druhého interpretují ve více než jednom, genderovém, referenčním rámci. Z hlediska metody mohou zajisté předpokládat jen jeden rámec, v němž aktéři svým praktikám připisují významy, avšak měl bych si být vědom, že v ontické rovině je – nebo přinejmenším může být – současně funkčních mnoho takovýchto rámců. Nereflektovat je znamená dopouštět se jednostranného zjednodušování. Ukázkou budiž to, co příručka uvádí jako „ilustraci“ obtěžujícího chování. Jde o „výpověď studentky lékařství“, která podle autorů „ukazuje, jaké podoby může nabývat důraz na pohlaví a jak ambivalentně je studenty přijímán“ (s. 19). Studentka mimo jiné uvedla: „U státnic, v praktické části jsem dostala klientku, která byla velmi robustní a těžká. Komise mi řekla, že s ní některé cviky provádět nemusím, vzhledem k mé křehké konstituci. Ale kdyby tu byl spolužák, po něm by se to vyžadovalo. To mi přišlo milé, že mi takto ulevili.“ (s. 20). Následně jí však celá věc přišla jako „pokořující“, mimo jiné i proto, že „řikali“ (neuvádí se, zda samí muži, nebo muži i ženy), že „ví, že stejně půjdeme na mateřskou a že se tomu oboru nebudeme věnovat na tak profesionální úrovni“ (s. 20). Nechci přitom diskutovat o nevhodnosti poznámky o mateřské dovolené atd., neboť je zcela srozumitelné, že tato kolegyně zpětně ohodnotila jinak pokyn, aby vynechala některé cviky. Přece však je namísto otázka, odkud bere

autorský tým jistotu, že se komise dopustila genderově motivovaného obtěžování? Předseda dané komise se musel zároveň pohybovat i v jiných referenčních rámcích. Je tu například otázka bezpečnosti práce. Lékařsky či fyzioterapeuticky školený předseda či člen komise musí vyhodnotit, zda by si manipulující osoba (a je jedno, zda muž nebo žena) nepřivodila zranění manipulací s osobou, která představuje třeba i více než dvojnásobek její/jeho tělesné váhy. Zároveň jde o zkoušku, při níž se zachází s klienty či pacienty. Komise musí přeci také, ne-li především, chránit jejich zdraví... Nemluvě o tom, že předseda komise třeba jen mohl být prvorepublikově galantní. Pokud text recenzované příručky nezvažuje, že se aktéři (ať vyučující či studující) pohybují ve stále více referenčních rámcích, které kladou rozdílné nároky na jejich diskursivní a sociální praktiky a na jejich jednání v daných situacích, vyznívá, po mém soudu, pro čtenáře nutně esencionalisticky, tj. tak, jako by její autor a autorky považovali genderový referenční rámec za substancionální, prvotní a všechny ostatní rámce jen za podružné a odvozené. Pokud to autorský tým tak nemyslel, měl na to explicitně upozornit. Neučinil-li tak, nemůže se divit, je-li jeho textu vyčítáno, že vyznívá ideologicky.

Nezpochybnuji, že se můžeme ve výjimečných případech setkat i se snahou ve studentech a studentkách vytvářet záměrně špatné či rozporuplné pocity. Pokud se tak děje záměrně ve spojitosti se sexualitou či genderem, lze to považovat za „tvrdé“ obtěžování. Zároveň je ale nutné říci, že ambivalentní pocity v nás vznikají mimo jiné právě i proto, že jsme – coby jednající osoby – takřka vždy

svorníky více referenčních rámců. Bylo by proto dětinsky naivní chtít jednoho aktéra činit v plném rozsahu zodpovědným za ambivalentnost pocitů druhých aktérů. A bylo by intelektuálně nepoctivé, pokud by se tato moje připomínka „odbyla“ tím, že chci přenést odpovědnost za obtěžování na obtěžované.

Abychom ukázali, o jaké problémy při interpretaci chování či jednání jde, není od věci upozornit na výklad Randal-la Collinse, jehož rozbor nabízí Jiří Šubrt: „Etnometodologická bádání ukazují, že kognitivní význam je událostem připisován teprve retrospektivně, a sice tehdy, když se vynoří těžkosti, kterým by člověk rád čelil pomocí vysvětlení. Normativní koncepty jsou podle Collinse předmětem úvah především v retrospektivních zdůvodněních. Lze na ně pohlížet také jako na konstrukty pozorovatele, avšak neexistují žádné jednoznačné doklady toho, že řídí spontánní chování aktérů. Toto vše činí podle tohoto autora problematickou řadu konvenčních výkladů sociálního chování založených na hodnotových a morálních předpokladech.“ (J. Šubrt in J. Balon – J. Šubrt, c.d., 70–71). Kognitivní význam tak může velkou měrou záviset na tom, jaký referenční rámec k interpretaci ex post zvolím. Právě proto bych velmi doporučoval ubránit se v badatelské rovině esencionalizaci genderu (tak jako jakékoli jiné esencionalizaci). Chci-li již přejít k normotvorbě (osobně se nicméně domnívám, že to sociální věda dělat rozhodně nemá), měl bych se pak snažit důsledně rozlišovat „tvrdé“ a „měkké“ obtěžování. Proto mne znepokojuje preambule navrhovaného normativního textu: „Sexuální a genderově motivované obtěžování

je forma diskriminace na základě pohlaví, protože obtěžující zachází s osobou či osobami jednoho pohlaví jinak než s lidmi opačného pohlaví či jeho/její chování vychází z genderových rozdílů a neadekvátní sexualizace profesních vztahů“ (s. 46). Na prvý pohled není tato věta příliš odlišná od dikce antidiskriminačního zákona (s. 10). V zákoně má však obdobné ustanovení zcela jinou funkci než příručkou navrhovaná soustava norem pro vysoké školy (s. 46–54). Antidiskriminační zákon chce v celé společnosti a v jednotlivých institucích nastolit podmínky, které nebudou vůči té které osobě znevýhodňující. Propojíme-li si však navzájem soustavu norem navrhovaných příručkou (s. 46–54), uvidíme, že chce nastolit podmínky, ve kterých bude možné *trestat* vyučující vysokých škol pracovní právním postihem. Proto mne uvedená věta děsí. Aby mi však bylo dobře rozuměno, neděsila by mne již, kdyby zněla: „Sexuální a genderově motivované obtěžování je forma diskriminace na základě pohlaví *tehdy a potud, pokud* obtěžující *záměrně* zachází s osobou či osobami jednoho pohlaví jinak než s lidmi opačného pohlaví či jeho/její *jednání* vychází z genderových rozdílů a neadekvátní sexualizace profesních vztahů.“

Dovolím si poukázat na ono „protože“ (které bych nahradil: „*tehdy a potud, pokud*“). Navrhovatel zde do textu normy kladou již kauzální výklad jevu, jenž by však měl být přeci teprve výsledkem určitého vyšetřování. Dále pak, odkud je brána jistota – pokud jde o chování –, že sexualizuje aktér? Co když sexualizuje „nezávislý“ vyšetřující pozorovatel? Ustanovování genderových rozdílů je imanentní funkcí (každého) sémiotického systému kultury či (každého) diskursu. Jak

se pak ale dá sloučit postoj analyzujícího vědce, jenž by vycházel z tohoto předpokladu, se snahou navrhovatele normy kulpabilizovat někoho za chování, kterého se, vzhledem k povaze kultury či diskursu, může jen těžko nedopouštět? Nebo se předpokládá, že vznikne diskurs či kultura, která nebude obsahovat genderové distinkce? Jde o genderovou rovnoprávnost, nebo o unifikaci? Jak při analýze, tak při – mám-li již takovou ambici – normotvorbě bych měl přeci umět přesně pojmově odlišovat mezi genderovými „rozdíly“ (které z definice metody studujeme jako naši každodenní sociokulturní praxi nevyhnutelně vytvářené, sociálně reprodukováné a tudíž sociokulturně, tj. mimo jiné kolektivně a aktersky převážně nereflexivně neustále [re]konstruované (srov. např. M. Čermáková in *Velký sociologický slovník*. Praha 1996, s. 339, heslo „Gender“; A. Giddens: *Sociologie*. Praha 1999, s. 117–118) a „nerovností“, popřípadě „nerovností šancí“ lidí různého genderu. Mohu oprávněně vytýkat, pokud někdo záměrně vytváří či udržuje nerovné šance mužů a žen, nemohu ale nikoho obviňovat, že svým chováním reprodukuje „genderové rozdíly“ (vždyť z definice metody, kterou jsem si sám zavedl, se ani jinak chovat nemůže)!

Propojíme-li totiž texty jednotlivých příloh, zjistíme, že autorský tým navrhuje pracovní právní postih vyučujícího třeba za „nevítaný vizuální kontakt, jako jsou žádostivé pohledy a „šilhání do výstřihu““ (s. 47), jehož by se dopustil vyučující vůči studentce či studentovi. Myslím, že by bylo vhodné si k takovéto normě vyžádat stanovisko humánního etologa, psychologa či sexuologa. Příručka se nejednou vymezuje proti uplatňování genderových

stereotypů. Není však právě citovaný článek navrhovaných předpisů indicií toho, že autorský tým příručky implicitně pracuje s jakýmsi genderovým stereotypem, jenž bychom mohli nazvat stereotypem „vilmého profesora“?

Kromě dosud pojednávaných vztahů vyučujících a studentů či studentek, které mají podle autora a autorek příručky povahu nerovných mocenských vztahů, pojednává text také „konsenzuální vztahy“ (s. 42–44). Nahlíženo na ně je dost nevráživě. Čtenářské pozornosti doporučuji jednu z variant navrhované normy, kterou by měly vysoké školy přijmout. Nejjextremnější zní: Vysoká škola (tj. ze zákona např. Univerzita Karlova) „nebude tolerovat žádné milenecké vztahy mezi učitelem/kou a studentem/kou. Toto opatření se týká i dalších pracovníků/ic a vyučujících, kteří studující neučí, neškolí ani nevedou (bakalářské práce, diplomové práce atd.)“ (s. 54). Nevím, co je tak zásadně špatného kupříkladu na partnerství mezi postgraduální studentkou některé z lékařských fakult a asistentem třeba z evangelické teologické fakulty téže univerzity? Běda knihovnici z filosofické fakulty, která se třeba v Harrachově na lyžích (v rámci své univerzity totiž takřka nemají šanci se potkat) zamiluje do studenta toxikologie přírodovědecké fakulty jedné a téže vysoké školy, nemluvě už o zapovězených kontaktech se studenty a vyučujícími mimopražských fakult UK!

Vůči normativním přílohám (s. 46–54) lze však zároveň vyslovit obecnější připomínku. Autorský tým se odvolává na to, že jde o ustanovení běžná na vysokých školách v USA i v Evropě. To je ale v práci, která si činí vědecké ambice, nedostatečné. Postrádám zde jak podrobnější

komparativní právní studie (rozbor toho, jaká z navrhovaných norem platí na jaké z univerzit, jak jsou tyto normy v rámci USA či zemí EU vztažitelné k tamním právním systémům apod.), tak i fundovanou analýzu provedenou na metodické bázi sociologie práva, vyhodnocení kontextu právní kultury, ve kterém jsou tyto normy zavedeny. Stačí jen upomenout na často opakovaný nářek emeritního soudce Ústavního soudu Vojtěcha Cepela nad tím, jak se v českém prostředí dává přednost pozitivnímu (tj. formalistickému) výkladu práva před výkladem materiálním (zohledňujícím především „ducha zákonů“). Norma, která platí v anglosaském prostředí s nepřerušenu tradicí přirozenoprávního smyslu pro spravedlnost, se může v prostředí s jinou právní kulturou stát kontraproduktivní.

Jak jsem již řekl, nechci autorskému týmu příručky upírat dobré úmysly. Přece však se obávám, že výsledkem bude jak nárůst nedůvěry ve společenskou vědu (směšování vědy a ideologie je v textu, po mém soudu, nápadné na první pohled), tak i faktické zkomplikování situace skutečně sexuálně obtěžovaných osob. Tím, že autorský tým – s prominutím – sčítá jablka a hrušky, tj. klade vlastně na jednu rovinu skutečně nechutné případy sexuálního obtěžování se situacemi, které lze chápat jako „měkké“ obtěžování, respektive v jiných referenčních rámcích by jako obtěžování interpretovatelné nebyly, nastoluje situaci, ve které se na oprávněné stížnosti na sexuální obtěžování bude moci snáze reagovat rádooby chlapáckým burácivým smíchem se slovy: „Ale kolegyně, kdo dnes není sexuálně obtěžován...“

Jan Horský